

УДК 336.71

А.І. Степаненко, канд. екон. наук,
*Головне управління Національного банку України
по місту Києву і Київській області*

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ БАНКІВСЬКИХ КРИЗ

Наприкінці 70-х років ХХ століття банківські кризи спостерігались більш ніж у 70 країнах світу, включаючи розвинуті країни й ті, що розвиваються, та країни з перехідною економікою. Безумовно, кожна криза унікальна, але можна виділити основні умови виникнення банківських криз, беручи за основу існуючий світовий досвід.

Досвід різних країн показує, що банківські кризи відображають складний процес пристосування банківських систем до нових макроекономічних умов. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин і нестійкість банківського сектора у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, глобалізація ринку фінансових послуг, ринкові реформи в країнах з перехідною економікою – всі ці процеси підвищують на початкових етапах макроекономічну нестійкість і негативно впливають на стан банківської системи. На фоні нестійкої банківської системи значна увага приділялась такому традиційному фактору, як економічний спад.

Ще одним важливим макроекономічним фактором виникнення банківської кризи є можливі різкі коливання товарних цін, цін на фінансові активи, процентних ставок. Такі коливання суттєво підвищують загальну невизначеність в економіці і ризик у системі відносин банків з їх головними контрагентами – вкладниками, позичальниками і регулюючими органами. Ускладнюється оцінка банками кредитних і ринкових ризиків, а вкладниками і регулюючими органами – платоспроможність банків.

Ключові слова: банківські кризи, макроекономічні фактори, банківська система, фінансові ресурси, ринкові реформи, процентні ставки, кредитування, платоспроможність банків, фінансування, рекапіталізація.

Постановка проблеми. Банківська криза характеризується різким зростанням частки сумнівної і безнадійної заборгованості в кредитних портфелях банків, зростанням їх збитків у зв'язку з переоцінкою непокритої ринкової позиції, зменшенням реальної вартості банківських активів. Все це призводить до масового погіршення платоспроможності і відображає нездатність банківської системи здійснювати ефективний розподіл фінансових ресурсів. Криза банку стає явною, коли існуючі резерви і капітальна база не можуть покрити всі збитки за статтями активів. У цьому випадку акціонери втрачають свої початкові вклади і виникає потреба у додатковому фінансуванні.

Мета статті – виявлення макроекономічних факторів виникнення банківських криз.

Виклад основного матеріалу. Існують два основні варіанти вирішення проблеми. Перший – ліквідувати банк, і тоді збитки після продажу активів будуть покриті власниками депозитів (фондом гарантування вкладів, якщо такий існує). Другий – рекапіталізація банку. Вона може бути здійснена новими приватними акціонерами у випадку їх зацікавленості в купівлі банку при високих затратах входження на ринок. Якщо приватні інвестори не виявляють інтересу до купівлі банку, держава сама проводить його

рекапіталізацію або бере банк під свій контроль. У такому випадку, який відповідає системній банківській кризі, значна частка чистих збитків переноситься на існуючих і майбутніх платників податків, поки не буде відтворена життєдіяльність банку. Як правило, держава може в подальшому приватизувати реструктурований банк для того, щоб покрити засоби, витрачені на його реструктуризацію. Інше питання полягає у можливості держави покрити фінансові витрати на реструктуризацію в межах стабільного бюджетно-кредитного механізму. Подібна загальна схема дозволяє виділити три типи банківських криз.

Перший тип відповідає кризі, яка діє на мікроекономічному рівні, незалежно від величини бюджетних витрат. Яскравими прикладами є кризи в США (1984-1991 рр.), Швеції (1990-1993 рр.), Фінляндії (1991-1994 рр.) та Франції (1991-1998 рр.). У цих випадках банкрутство обмеженої кількості банків не розповсюджувалось на всю фінансову систему і не викликало великомасштабного макроекономічного спаду.

Відкрита криза ліквідності у Швеції примусила Банк Швеції внести до банківської системи значні засоби. Однак за інтервенцією Центрального банку настала чітка стабілізаційна стратегія: збанкрутілі комерційні банки були націоналізовані і реструктуровані, тоді як грошові вклади “підвищення ефективності” були нейтралізовані протягом наступних місяців шляхом випуску довгострокових боргових зобов’язань. Як наслідок, не дивлячись на великі фінансові ресурси, мобілізовані для подолання кризи, вона не вплинула дестабілізуюче ні на інфляцію, ні на бюджетний сектор.

Другий тип банківської кризи пов’язаний з макроекономічним рівнем. Досвід Чилі (1981-1984 рр.), можливо, найбільш показовий. Спочатку банківська криза викликала спад у 13 % ВВП у 1982 році. Більша частка банківського сектора була націоналізована, а витрати держави на її реструктуризацію до цього часу повністю не компенсовано. Валютно-фінансова криза у Південно-Східній Азії має багато загальних рис з більш раннім чилійським досвідом на державному рівні. Вплив кризи на економічну активність, доходи і безробіття значно помітний у таких країнах, як Таїланд, Південна Корея та Індонезія. Інший урок чилійської кризи полягає в тому, що політика реструктуризації фінансового сектора і пом’якшення деструктивних наслідків обмеження кредитування помітно впливають на розвиток будь-якої країни. На противагу кризі “шведського типу” азійська криза впливає на потенціал економічного зростання, фінансову і промислову структуру, відносини країн Південно-Східної Азії із зовнішнім світом, на розподіл багатства і доходів.

Макроекономічні потрясіння при розгортанні кризи “чилійського типу” не перейшли до повномасштабної бюджетно-фінансової дестабілізації, яка призводить до високої інфляції, демонетизації економіки, що характерно для криз третього типу. Збільшення вартості врятування комерційних банків призводить до високої інфляції, особливо якщо бюджетний сектор не може перенести велике зростання державного боргу. У цьому випадку виникає

стійка тенденція до фінансування дефіциту шляхом грошової емісії, яка також підриває можливість погашення державного боргу.

Одним із кращих є приклад Аргентини. Для урегулювання масштабної кризи “чилійського типу” в 1978-1982 роках тут не була застосована достатньо сильна політика реструктуризації. Більш того, за макроекономічним шоком, який виник у результаті банківської кризи, була недостатньо послідовною політика наступних років. Безумовно, необхідно взяти до уваги й інші фактори, а саме світову боргову кризу 1982 року. Однак саме неадекватна політика призвела до істотного послаблення фінансової системи і державних фінансів. Подальше посилення інфляції сприяло розгортанню двох високоінфляційних криз 1984-1986 років і 1989-1991 років. Таким чином, невдача у стабілізації банківської системи і схильність державних чиновників вичерпувати ресурси з метою підтримки незабезпеченої бюджетної політики стали характерною рисою аргентинського досвіду. В Аргентині початковий шок був порівняний з тим, що спостерігалось у той же час у Чилі, але політика “пристосування” призвела до протилежних результатів. Чилійська економіка відновилаь через 2-3 роки після макроекономічного шоку і з 1986 року стійко зростала. Аргентина ж стабілізувала свою економіку лише в 1991 році, а банківську систему – після 1995 року [3].

У 1991-1997 роках аргентинським шляхом пройшла Болгарія: слабка банківська система була виснажена великими державними підприємствами в умовах реструктуризації промисловості і жорсткої фінансової дисципліни. За відсутності заслуговуючої довіри програми реформ значна частка заощаджень населення спрямовувалась безпосередньо на покриття збитків банків до того часу, доки цих ресурсів недостатньо для покриття розриву у ліквідності. Можливим рішенням у той момент було або негайне закриття більшості національних банків за рахунок вкладників, або залучення Центрального банку як кредитора останньої інстанції. Зазвичай у подібній ситуації значні збитки прийшлись безпосередньо на вкладників, а більша частина передачі власності стала результатом інфляційного сплеску 1996-1997 років, який виник завдяки масовим вливанням готівки з боку Центрального банку. Єдиним виходом стало встановлення спеціального режиму грошово-кредитного регулювання (Currency Board regime) як єдиної відповіді на неплатоспроможність банківського сектора і обмежений ступінь довіри до Центрального банку. У Болгарії цей режим пропонував заборону на фінансування влади і рефінансування з боку Центрального банку, а також введення фіксованого курсу лева щодо німецької марки [1-2].

У випадку криз “аргентинського” або “болгарського” типів податок на капітал, необхідний для покриття збитків банку, набуває форми широко розповсюдженого інфляційного податку на всі незахищені збереження – готівку, банківські вклади, облігації з фіксованою ставкою. У цьому випадку соціалізація збитків банків відбувається жорстко і недиференційовано, значно підвищуючи вірогідність великомасштабного неконтрольованого перерозподілу суспільного багатства. Таким чином, ключовою відмінністю між контрольованою банківською кризою (“чилійського” чи “шведського”

типів) і кризою “аргентинського” типу є ступінь покриття збитків банків за рахунок заходів, які застосовуються поза межами звичайної схеми врятування банків. В “аргентинському” випадку відносини між конкретним банком і кожним із боржників значною мірою зруйновані, і, як правило, спостерігається загальне послаблення фінансової дисципліни.

Ціна для економіки в цілому не обмежується безпосереднім результатом у вигляді тривалого періоду високої інфляції. В економіці із слаборозвинутим ринком позичкових засобів обсяг грошових агрегатів, які вимірюються, як правило, у відсотках до ВВП, можливо розглядати як порівняльний (що становить значну частку) з обсягом банківського ринку. Як наслідок, різке падіння ступеня монетизації економіки до 10-20 % ВВП викличе різкий шок у банківській сфері. Крім того, макроекономічна ціна кризи шкідливо впливає на довгостроковий потенціал зростання економіки, мобілізацію внутрішніх накопичень, акумуляцію капіталів через кредитно-фінансову систему. Далі необхідно більш конкретно розглянути макроекономічні фактори виникнення банківських криз.

Останні 25-30 років були для світової економіки роками значних змін: скорочення державного втручання в економіку, лібералізація фінансових ринків, активна приватизація державної власності, розвиток нових інформаційних технологій. Всі ці зміни дозволили сформувати нові фінансові ринки і пов'язати національні системи в єдиний ринок. Глобальні економічні зрушення охопили найбільш розвинуті країни, які зазнали труднощів у зв'язку з великими коливаннями валютних курсів. На початку 80-х років ХХ ст. у США, як єдиного на той період крупного кредитора світового масштабу, спостерігався значний дефіцит державного бюджету і балансу за поточними операціями. Однак американська економіка зуміла залучити величезний обсяг прямих іноземних інвестицій, а також короткострокові позички для фінансування дефіцитів. Така ситуація спостерігалась у період з 1980 до 1985 року, коли курс американського долара відчутно знизився порівняно з іншими основними валютами, а також наступні 7 років, коли долар значно знецінився. ФРН також зазнала помітних економічних потрясінь внаслідок високих витрат приєднання до Східної Німеччини і її наступного відтворення, що призвело до значного зростання дефіциту державного бюджету в 90-х роках ХХ ст.

Досвід різних країн показує, що банківські кризи відображають складний процес пристосування банківських систем до нових макроекономічних умов. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин і нестійкість банківського сектора в розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, глобалізація ринку фінансових послуг, ринкові реформи в країнах з перехідною економікою – всі ці процеси розвивались досить складно, підвищуючи на перших етапах макроекономічну нестабільність і незбалансованість економіки, та негативно впливали на стан банківських криз. На фоні нестійкої банківської системи значна увага приділялась такому традиційному фактору, як економічний спад. Крім того, збільшення прозорості національних економік посилює роль зовнішніх шоків у

розгортанні банківських криз. Зовнішні шоки здійснювали особливо несприятливий вплив на країни з такими характерними рисами:

- слабкі валюти;
- високий ступінь доларизації економіки;
- велика зовнішня заборгованість;
- значний дефіцит бюджету;
- відносно невеликий розмір ВВП;
- слабе банківське регулювання;
- недостатньо розвинуті фінансові ринки і небанківські інститути.

Показовим у даному контексті є досвід країн Латинської Америки. Він наглядно демонструє те, як неоптимальна політика може призвести до кризи у фінансовому секторі. Так, у 1982 році загроза невиконання Мексикою своїх зобов'язань загострила кризу державної заборгованості. Однак навіть після цього процес реструктуризації боргу був неефективним. Різке уповільнення зростання експорту в 1994 році негайно призвело до послаблення фінансових інститутів. Протягом трьох місяців песо знецінилось на 50 %, а вартість державних паперів знизилась на 60 %. Якщо б МВФ не надав 50 млрд. дол. у березні 1995 року, а США – значної підтримки, то Мексика знову не змогла б відповісти за зобов'язаннями свого зовнішнього боргу. Однак відтворення відбулось так швидко, як і спад. Через 18 місяців після початку кризи Мексика відновила свою платоспроможність і змогла погасити надзвичайні позички, надані США [3, с. 202-216]. Характерно, що під час мексиканської кризи Бразилія і Аргентина зіткнулись з інфляційним тиском, частковим відтоком капіталу і падінням курсів національних валют. Потрібно враховувати, що якщо влада має негативну репутацію, то потрібен певний період часу, щоб від неї позбавитись. Крім того, економіка цих країн є лише елементом загальної фінансової системи, і стабільність їх фінансового сектора багато в чому залежить від поведінки інвесторів, перед якими країни цілком вразливі.

Подібний досвід мають і країни азійського регіону. У 1997 році Філіппіни, Малайзія й Індонезія услід за Таїландом, який відмовився від прив'язки бата до американського долара, зіткнулись зі знеціненням своїх валют із-за величезного дефіциту торгового балансу. Поки валюти були прив'язані до долара, його падіння щодо них протягом двох років призводило до зниження конкурентоспроможності виробників азійського регіону. У той же час крупні інвестиції у виробництво напівпровідників, нафтохімічну, сталеливарну та автомобільну промисловість призвели до виникнення надлишкових виробничих потужностей. У результаті знизилась обсяги і вартість експорту, різко зросла реальна заробітна плата. Як наслідок, перевага дешевої робочої сили була мінімізована. Останнім часом зросла вартість активів, і спекулятивні проекти, які підтримувались банками, виявились нежиттєздатними в умовах уповільнення темпів зростання економіки.

Крім того, оскільки кредитування країн, що розвиваються, є ризикованим, іноземні інвестори часто страхують свої валютні ризики, надаючи позички в доларах, а також надійні короткострокові кредити. Знецінення національної валюти підвищує надлишки обслуговування доларових кредитів для вітчизняних компаній. Із-за більшого обсягу короткострокової заборгованості економіка особливо чутлива до збільшення процентних ставок. У даному випадку девальвація лише загострює труднощі, яких зазнає банківська система, вже підірвана безнадійними кредитами і низькими показниками достатності власного капіталу.

Розглядаючи виникнення і протікання банківської кризи, слід насамперед звернути увагу на стан національної економіки. Спад виробництва, погіршення платоспроможності підприємств – позичальників банків – є традиційною причиною банківських криз. Ступінь впливу кризи в економіці на банківську систему залежить від багатьох факторів. Однак важливо виділити основну причину – стан самої банківської системи до початку економічної кризи. Мова йде передусім про ліквідні позиції банків, про те, наскільки їх зобов'язання забезпечені власним капіталом, яка якість кредитного портфеля. Надмірна кредитна експансія під час тривалого економічного підйому, як правило, служить фактором, який призводить до банківських криз. Зворотною стороною кредитної експансії є погіршення якості кредитного портфеля, завищена оцінка забезпечення позик, збільшення кредитного ризику. Одночасно прискорене зростання кредиту ускладнює моніторинг регулюючими органами якості кредитного портфеля банків у результаті його швидкої зміни. Таким чином, кредитна експансія передувала банківським кризам у багатьох країнах за останні 30 років, включаючи Японію, країни Латинської Америки у 80-х роках, країни Південно-Східної Азії у 90-х роках ХХ ст.

У свою чергу, інфляція впливає на банківський сектор через: процентні ставки, послаблення стимулів для збережень і звуження депозитної бази, відтік національного капіталу за кордон, зміни структури активних і пасивних операцій. Під час інфляції банківські активи можуть демонструвати зростання, можуть зростати і прибутки банків, якщо їм вдасться підтримати на високому рівні процентну маржу. У цьому випадку в складне становище потрапляють фінансові інститути з більш довгостроковими активами ніж з пасивами. Приватні вкладники, особливо при високих темпах зростання цін, можуть негативно для банків реагувати на зниження реальних процентних ставок насамперед у випадку існування альтернативних варіантів інвестування збережень. Для підтримки депозитної бази банки змушені підвищувати процентні ставки по вкладах. Якщо при цьому можливості підвищення дохідності за активними операціями обмежені внаслідок зниження ліквідності довгострокових активів, банки зазнають різкого падіння прибутків.

У більшості країн у період високих темпів зростання національної економіки і рівня цін банки значно скорочували строки кредитних контрактів, переорієнтовуючись на позичальників з високою швидкістю обігу капіталу. Оскільки в багатьох країнах однією із функцій банків є перетворення

поточних заощаджень у довгострокові інвестиції, різке зменшення строків контрактів значною мірою підриває стійкість банків, роблячи їх більш вразливими до коливань кон'юнктури. Існують випадки, коли в період інфляції банкам не вдавалось підвищувати номінальні процентні ставки до рівня, який забезпечує позитивний реальний процент за вкладами, що викликало відтік із банків і переміщення їх в інші форми фінансових активів. У країнах з розгалуженою системою фінансових інститутів і розвинутими ринками засоби, вивільнені із банків, розміщуються на національному ринку. Так, у США на хвилі інфляції отримали розвиток взаємні фонди, які перетягували вкладників у банків та інших депозитних інститутів. У країнах, де можливості альтернативних вкладень обмежені, під час інфляції активізується відтік національних капіталів із країни, що відбулось, наприклад, у країнах з перехідною економікою в міру фінансової лібералізації.

Ще одним важливим макроекономічним фактором виникнення банківської кризи є можливі різкі коливання товарних цін, цін на фінансові активи, процентних ставок. Такі коливання суттєво підвищують загальну невизначеність в економіці і ризик у системі відносин банків з їх головними контрагентами – вкладниками, позичальниками і регулюючими органами. Ускладнюється оцінка банками кредитних і ринкових ризиків, а вкладниками і регулюючими органами платоспроможність банків. Порівняння країн, що пережили банківську кризу, з країнами, де криз не спостерігалось, показує, що в першому випадку коефіцієнт варіації індексу споживчих цін майже втричі вищий, ніж у другому.

У свою чергу, невеликі європейські країни зіткнулись зі значними труднощами при проведенні строгої грошово-кредитної політики. Саме лібералізація кредитних ринків у Швеції призвела до буму у 80-х роках ХХ ст., коли спекулятивне кредитування і завищені ціни на фінансових ринках призвели до серйозної банківської кризи. За оцінками експертів, надлишки банківської рекапіталізації у 1991 році становили 6,4 % від ВВП. Спроби прив'язати крону до екю в очікуванні вступу Швеції до Європейського Союзу були невдалими. За одну ніч у 1992 році процентні ставки були підвищені до 500 %, оскільки держава не змогла зупинити подальшу девальвацію [2, с. 18].

У трьох найбільших країнах Латинської Америки (Мексичі, Бразилії та Аргентині) регулювання було традиційно сильним, а контроль – слабким. У результаті ці країни постраждали від високої інфляції, яка супроводжувалася низькими темпами економічного зростання. Все ж таки великомасштабна лібералізація фінансових ринків, проведена в цих країнах, була успішною, і нестабільність зменшилась. У Мексичі, наприклад, було припинено пряме кредитування, а іноземні банки отримали доступ на кредитні ринки, що знизило вартість позичкових засобів. Аргентина добилась стабільності валюти через установлення режиму валютного регулювання, а обсяг державного втручання був значно скорочений, частково за рахунок програми приватизації і прив'язки національної валюти до долара.

За високими темпами економічного зростання у Південно-Східній Азії вже багато років прихована вразливість банківської системи. Попит на кредити був

стійким, поки економіка зростала. Наступні кризи виявили низьку якість кредитних портфелів банків. Багато в чому винна влада і центральні банки, які перешкоджали зміні вартості своїх валют на початку, перед великим припливом іноземного капіталу і пізніше, коли відбувся різкий його відтік. Влада також заохочувала надмірне кредитування, зокрема, Таїланд у секторі нерухомості. У Малайзії пряме кредитування тривало в декількох секторах, особливо це стосується малих підприємств. Центральні банки не робили спроб ввести контроль над кредитами, а такі заходи, як установлення мінімального розміру капіталу, є значно менш жорсткими порівняно зі звичайними заходами, застосованими розвинутими країнами Європи та Північної Америки.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Банківська криза частіше за все сприяє економічній, тому при виборі інструментів макрорегулювання необхідно враховувати стан банківського сектора, оскільки саме цей стан багато в чому визначає ступінь впливу кризи в економіці на банківську систему.

2. Банківські кризи відображають складний процес пристосування банківських систем до нових макроекономічних умов. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин і нестійкість банківського сектора у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, глобалізація ринку фінансових послуг, ринкові реформи в країнах з перехідною економікою – всі ці процеси підвищують на початкових етапах макроекономічну нестійкість і негативно впливають на стан банківської системи.

3. Збільшення ступеня прозорості посилює роль зовнішніх шоків у розгортанні банківських криз. Зовнішні шоки особливо несприятливо впливають на країни зі слабкими валютами, значним дефіцитом бюджету, великою зовнішньою заборгованістю, відносно невеликим розміром ВВП, слабким банківським регулюванням, нерозвинутими фінансовими ринками та небанківськими інститутами.

Список літератури

1. Албегова, И. М. Государственная экономическая политика: опыт перехода к рынку [Текст] / И. М. Албегова, Р. Г. Емцов, А. В. Холопов. – М., 1998. – С. 128–134.
2. Международный опыт реструктуризации банковских систем [Текст] / Бюро экономического анализа. – М., 1998.
3. Новиков, В. М. Банковские системы: опыт реструктурирования кредитных организаций в странах Западной Европы и Америки [Текст] / В. М. Новиков / Информационно-аналитические материалы ЦБ РФ. – М., 1999. – Выпуск 1(28). – С. 217–243.
4. Hausmann, R. Banking Crisis in Latin America, Inter American Development Bank [Text] / R. Hausmann, L. Rojas-Suarez. – Washington, 1996.

Summary

Starting from 70ties of the last century there were crises in more than 70 countries including developed countries, developing countries and countries with transition economy. Obviously each crisis is unique but there could be underlined the main reasons for the banking crises using the global experience.

The experience of many countries shows that banking crises reflect the complicated process of banking system adaptation for the new macroeconomic environment. Liberalization of the foreign economic activity and instability of the banking sector in the developed countries and the developing countries, further globalization of the financial services market, market reforms in the transition economy countries all these processes are increasing the macroeconomic instability and negatively impact a banking system. On the background of the unstable banking system the main focus was on the economic decline.

Another important reason for the banking crises is the volatile commodity prices, price for financial assets and interest rates. These volatilities considerably increase the uncertainties in economics and the risks in relationships between banks depositors and regulation authorities. All these create difficulties in correct assessment of the credit risks by banks and credibility and solvency of banks by depositors and regulation authorities.

Отримано 09.09.2009